

Образ Ніжина в прозі Євгена Гребінки

У статті досліджується, як змальовує Євген Гребінка у прозових творах місто своєї ліцеїстської юності.

Ключові слова: текст, образ, сюжет.

В статье исследуется, как изображает Евгений Гребинка в прозе город своей лецеистской юности.

Ключевые слова: текст, образ, сюжет.

In this article the author investigates as Yevhen Grebinka depicts the town of his lyceum youth in prosaic works.

Key words: text, character, plot.

Аналізуючи прозові твори Євгена Гребінки, можна дійти висновку, що письменник досить швидко здійснив перехід від ранніх романтичних захоплень до поезики і принципів "натуральної школи". Відштовхнувшись від світських ідилій О.Бестужева-Марлінського, якими захоплювався в ранній період своєї творчості, Євген Павлович почав шукати власну стилістичну манеру творення текстів, власний художньо-психологічний підхід до вибудови сюжетів прозових творів. Значна частина літературознавців стверджують, що його прозові твори стилістично пов'язані з творчою манерою письма Миколи Гоголя (певно, далось взнаки спільне навчання в одних і тих же професорів-словесників у Гімназії вищих наук князя Безбородька). А, можливо, ця схожість пов'язана з тим, що переважна більшість ранніх прозових творів обох авторів мали фольклорне походження. Єднає творчу манеру молодих письменників увага до художньої деталі, наявність парадоксальних зіставлень, тяжіння до нарисовості, індивідуалізація мови, манера характеристики персонажів. Цим, певно, і слід обмежитись. Поза сумнівом, Гоголь еволюціював у своїй творчості значно швидше. Різною була і міра художнього обдарування.

Євгену Гребінці знадобилося майже п'ятнадцять років, щоб викристалізувати свою творчу манеру й увійти до скарбниці національної літератури довершеним майстром творення композиції та сюжету художнього тексту. До того ж автор виробив власну творчу манеру оповіді, яка ґрунтувалася на реальному описі обставин, широкому використанні художніх засобів, посиленій увазі до деталей та рис характеру.

Гребінка не зміг досягти гоголівської досконалості організації сюжетів, але відчув цю потребу художнього розвитку й намагався її опанувати повною мірою. Дослідники творчості Гребінки стверджують, що в письменника "з'являється усвідомлене прагнення створити опис не окремої постаті, а типу, у зв'язку з чим особливого значення набуває осмислення, узагальнення і типізація життєвих явищ, а не еклектичний опис і безсторонній виклад їх" [1]. До змалювання образу міста Євген Гребінка вдається у багатьох своїх творах. Переважною більшістю це – образ Петербурга, який наскрізно проходить через сюжет значної частини творів письменника, присвячених проблемі загибелі "малої людини" в урбанізованому середовищі. У цих художніх текстах Євген Гребінка виступає як типовий представник "натуральної школи" із усіма притаманними їй засобами жанрового побутописання, розкриття залежності людини від її вчинків та умов, створення типів у характерному для них соціальному оточенні. Зображений Гребінкою Петербург постає головним чином як "город чинов и службы", а чиновництво – явищем, страшним своєю ненажерливістю і паразитизмом.

Дещо іншою постає в оповідях Гребінки Москва. Вона виступає найчастіше символом міщанського добробуту, патріархального устрою та буденності життя. Манера оповіді письменника про це місто не позбавлена сентиментальності.

Проте як урочисто й піднесено говорить Гребінка про Київ у своєму творі "Мачеха и панночка": "*Как ты красив, мой родной Киев! Добрый город, святой город! Как ты красив, как ты светел, мой седой старик! Что солнце между планетами, что царь между народом, то Киев между городами*" [2]. Така опоетизація Києва, піднесено-романтичний тон оповіді про це місто є свідченням "чужорідності" автора в соціальній атмосфері Петербурга. Письменник немов протиставляє ці два міста як символи добра і зла.

Зрештою, про своє бажання вирватися із цупких обіймів північної столиці Гребінка пише у своєму листі до М.Новицького: "Два місяця я вылежал в лихорадке, теперь едва поднялся на ноги и сегодня же уезжаю в Малоросию, чтобы не умереть между кацапами" [3].

Удається Євгену Гребінці у своїх творчих шуканнях і до змалювання "географічно рідних" для нього міст: Пирятина, Прилук, Ромен, Лубен, Густині, Полтави ("Двойник", "Телепень", "Страшный зверь", "Полтавские вечера" та ін.) Здебільшого це оповідання раннього періоду творчості, а тому в описах домінують сентиментальні мотиви.

Переважною більшістю прозових творів Євгена Гребінки життя провінційних міст, яке добре знав письменник, позначається фразеологічним виразом "уездный город", немов би підкреслюючи їх

схожість, одноманітність, провінційну зашореність. Звертання до звичайного, буденного в житті вимагало простоти мови, реального опису обставин, незаангажованості сюжету.

Образ Ніжина до цього переліку зарахувати не можна. Євген Гребінка до змалювання міста своєї ліцеїстської юності звертався досить рідко. Лише в трьох із сорока його прозових творів ми натрапляємо на пряме звертання до Ніжина. Це повісті "Записки студента" і "Водевиль в частной жизни" та історична бувальщина "Нежинский полковник Золотаренко". Написані вони в один період і датовані 1841–1842 рр.

Біографи письменника стверджують, що саме у цей період Євген Гребінка в Петербурзі значно поліпшив свої матеріальні й побутові умови. Він переїздить у нове помешкання, переходить на роботу в 2-й кадетський корпус. Одночасно викладає в інших військово-навчальних закладах (Інституті корпусу гірничих інженерів та Морському кадетському корпусі). Продовжує активно спілкуватися із своїми "нежинськими однокорытниками": Н.Кукольников, В.Любич-Романовичем, М.Прокоповичем та ін.

На нашу думку, тема України актуалізувалася у зв'язку з упорядкуванням та редагуванням Гребінкою українського альманаху "Ластівка", який побачив світ того ж 1841 року. Не останню роль у тому, що письменник звернувся до української історичної тематики відіграли й дружні стосунки з Тарасом Шевченком. Саме в альманасі "Ластівка" було опубліковано перші розділи поеми "Гайдамаки" Т.Шевченка, а Євген Гребінка позитивно відгукнувся про нього в примітці до видання.

За свідченням біографів письменника, Євген Гребінка перечитав "Историю Малой России" Бантиша-Каменського, "Историю русів", книжку Костомарова "Богдан Хмельницький" [4]. Усе це і сприяло тому, що Гребінка взявся до написання історичної повісті "Нежинський полковник Золотаренко".

Образ Ніжина, який уперше подається у повісті "Записки студента", описаний з почуттям юнацької сентиментальності й романтизму. Адже життя головного героя твору багато в чому збігається з фактами біографії самого письменника. Однак автобіографічність цього разу не можна сприймати тільки як свідоме прагнення розповісти про власне життя. Характер автобіографічності викликаний бажанням письменника реалістично точно й повно змалювати дійсність. Ніжин у повісті письменника постає таким: *"Я подошел к окошку: оно было в третьем этаже; внизу краснели крыши одноэтажных домиков; далее вытянулась улица, за нею стояла берёзовая роща, а там – боже мой! – гладкое поле, на нём змеилась дорога на мою родину! Я стоял и тихо плакал"* [5]. Лаконічний опис цього невеличкого одноповерхового містечка, немовби підкреслює самотність образу ліричного героя, який стоїть лише на початку свого життєвого шляху. Саме цією прямою вулицею, що ніби розкрає місто навпіл і виривається в безмір поля, через шість років юнак полине в самотійне життя. І тон оповіді буде вже іншим – піднесено-урочистим, мажорним. Мова героя сповнена емоцій, піднесеності, художньої образності і навіть пафосу: *"И сколько перемен с того времени! Наука открыла предо мною свои святые сокровищницы; мой ум смело ширяет в тучах и разлагает громы и молнии, я дерзаю вычислять пути светил небесных, наука увлекает меня на дно моря и показывает жемчуг и подводные чудовища... я изучаю природу, изучаю человека, самого себя и люблю творца, как благодетеля моего, люблю по убеждению. Долг чести зовет меня – я должен служить отечеству. И вот предо мной широкое поле жизни, поле чистое. Какой разгул для деятельности! Я... увидим, что я сделаю!"* [5].

З монологу видно на скільки змінився ліричний герой, як змінилися його життєві орієнтири, соціальна позиція. Період навчання в Ніжині автор вважає одним із визначальних у своєму житті. У листі до свого брата, Аполлона Гребінки, датованого 9 квітня 1841 року, автор пише: "Читал ли ты в "Отечественных записках" удивительную повесть Е.Гребинки "Записки студента", от которой половина Петербурга плакала навзрыд, так что даже смотреть было совестно" [6]. Піднесений тон листа передає ту велику увагу автора до твору і небайдужість до питання, як текст сприймає читач. Автобіографічність сприяла індивідуалізованому ліричному відображенню дійсності. Це розповідь не про самого себе, а про людину свого часу, про сучасні обставини, у яких вона формувалася. Саме тому образ Ніжина на початку повісті виступає не лише як соціальне тло, але і як відправний пункт з якого стартує герой у самотійне життя.

Вдруге Євген Гребінка звернувся до образу Ніжина у своїй повісті "Водевиль в частной жизни". До речі, уже в епіграфах, взятих до твору, автор наголошує на своїй причетності до міста, у якому розвиваються події. Перший епіграф взятий із лекції професора історії Ніжинської гімназії вищих наук Мойсеєва: *"Не думайте, господа, чтобы Нежин происходил от неги, эм! т.е. от нежности или изнеженности: думать подобным образом более или менее неосновательно. Напротив, от низкого своего положения назывался город Низен, впоследствии – Нижен, далее – Нишин, наконец, и вышел Нежин"*. Після публікації повісті в 1842 році в альманасі "Утренняя заря" професор Мойсєєв сприйняв епіграф Гребінки як насмішку з нього і надіслав автору з Москви гнівного листа з докорами та погрозами. Але Є.Гребінка не відреагував на нього. Другий же епіграф був узятий із твору О.Пушкіна: *"Там некогда гулял и я..."* і підкреслював причетність автора до місця подій, які описані в повісті.

У тому ж таки 1842 році у рецензії на "Утреннюю зарю", розміщену в "Літературной газете" №1, писалося: "Наскільки цікавіша і за змістом, і за розповіддю повість д.Гребінки "Водевиль в частной жизни". У ній зустрічається те саме, що ви тисячу разів читали і бачили у тисячі інших повістей і

водевілів... Але все це присмачено гумором Гребінки, його простодушною наївністю і легко накиданими жартами, і читається із задоволенням і в сотий раз" [7].

"Водевіль в частині життя" – це твір, який указує на творчий пошук митцем нових форм вираження художньої думки. Автор намагається стилістично урізноманітнити своє художнє письмо. А в пошуках сюжетів вдається до переосмислення певних "життєвих історій" та анекдотів. Проте правдивість і влучність окремих спостережень, удалий підбір і реалістичне зображення характерів та персонажів, увага до художньої деталі й авторська манера письма забезпечили успіх твору в читача.

Ніжин у цій повісті постає таким: *"Если вы когда-нибудь проезжали город Нежин... то, верно, заметили каменный двухэтажный дом, в два окошка на улицу, дом вроде узкой башенки древних замков, крытый железом, с железными решётками на окнах, с тяжёлыми железными ставнями. Ворота на дворе этого дома, сколочены из толстых дубовых досок, вечно были на замке; у ворот была прикована злая цепная собака, а по маленькому двору ходил ручной журавль... И дом, и собака, и журавль принадлежали нежинскому греку Зою Марковичу Бакизаки"* [8]. У цьому епізоді образ міста виступає як художнє означення головного героя повісті, із його уподобаннями, смаками й укладом життя. Це той соціальний фон, на якому розвиваються головні події сюжету і вибудовується соціально-побутовий конфлікт твору. Описуючи ніжинського багатія Бакізаки, автор повісті вдається до розлогого художнього порівняння: він порівнює його з гарбузом, який досягає в спекотне літо, – усе помирає без вологи, а він соковитішає; то з кактусом у пустелі, який розквітає без води. І все це відбувається в місті, яке чарує приїжджого своїм спокоєм і упорядкованим, розміреним укладом життя. Описуючи спосіб життя Бакізаки, автор поєднує його з розміреним плином часу в місті: *"Регулярно каждый день перед вечером старинные широкие двухместные дрожки, запряженные одной чалою лошадей, медленно переваливались через бревна деревянной мостовой, глухо стучали и катились по спокойному городу Нежину..."* [8]. Фразему "спокійне місто" автор вживає у творі більше двадцяти раз, немовби підкреслюючи цим основну ознаку провінційного містечка. Саме на тлі такого спокою і розміреного укладу життя й розгортаються головні перипетії сюжету.

Зовсім іншим постає Ніжин в історичній оповіді "Ніжинський полковник Золотаренко". Захоплення Гребінки історією України сприяли появі його поетичних творів "Рогдаев пир", "Курган", романтичної поеми "Богдан" і першої в його літературному доробку історичної повісті "Нежинский полковник Золотаренко". В основу сюжету твору Євген Гребінка поклав реальні історичні події, які прикрасив романтичною історією про долю двох закоханих. Очевидно, історія загадкової смерті доньки полковника Золотаренка була популярною і поширеною серед ніжинських ліцеїстів – Гоголь узяв її за основу для своєї повісті "Вій", а Гребінка адаптував у оповідь про самого полковника Івана Золотаренка, але вже в якості сестри. Проте головна цінність твору в тому, що Гребінка спромігся правдиво окреслити події історії України, із симпатією зобразити козаків, яскраво і лаконічно змалювати польський табір. Історичний сюжет автор доповнив окремими життєвими подробицями, психологічними колізіями, поетичністю оповіді.

Образ міста в повісті змалювано скупі й лаконічно, але з притаманною для творчої манери Гребінки описовістю та деталізацією: *"Весною, рано утром начали собираться казаки на большую нежинскую площадь пред собором; одни ехали верхом, другие шли, ведя в поводу лошадей; и с ними, и за ними брели женщины, дети, старики. Площадь кипела народом: шум, говор, лошадиное ржание и брягз оружия не умолкали... Из собора вышли священники в полном облачении, вынесли бунчуки, хоругвы, знамена; все утихло, войско преклоило колени, священники под стройное пение молебна окропили знамена и воинов святою водою. Раздалась команда, и при звуке труб тихо, плавно развилось полковое знамя и заструилось на утреннем ветре. Стройно двинулись полки из города. Тысячи рук благословляли их, тысячи глаз долго смотрели им вслед, пока не уляглась пыль, поднятая ими по дороге"* [9]. Як бачимо, у повісті немає детального опису міста. Образ Ніжина тут персоніфіковано через змалювання устрою його жителів, їх ставлення до козаків, через окремі художні деталі. Події, для прикладу, відбуваються навесні, коли все прокидається до життя, та ще й рано-вранці (ну як тут не згадати: "Хто рано встає, тому Бог дає"), небо – безхмарне, сонячне, що символізує чесну і добру справу. Тисячі рук горожан благословляють козаків у похід – це ознака "праведності" розпочатого діла, його соціальної справедливості.

Ніжина тут персоніфіковано через змалювання устрою його жителів, їх ставлення до козаків, через окремі художні деталі. Події, для прикладу, відбуваються весною, коли все прокидається до життя, та ще й рано-вранці (ну як тут не згадати: "хто рано встає, тому Бог дає"), небо – безхмарне, сонячне, що символізує чесну і добру справу. Тисячі рук горожан благословляють козаків у похід – це ознака "праведності" розпочатого діла, його соціальної справедливості.

Зовсім по-іншому змалювано місто, коли до нього привезли тіло вбитого полковника: *"День был грустный, мрачный, осенний: резкий холодный ветер гнал по небу облака, шумел и стонал в роцце, срываая и крутя в воздухе желтые листья; вода в речке то синела, как вороненая сталь, то чернела, как вспаханное поле..."* [10].

Заслуговує на увагу вміння Є.Гребінки через описи та пейзажі створювати відповідний психологічний стан у читача, вводити його в орбіту співпереживання подіям, що відбуваються в творі.

Автор не тільки правдиво зображає навколишнє середовище, а й використовує його як засіб поглибленої характеристики персонажів.

Підсумовуючи, можна зазначити, що образ Ніжина в аналізованих творах Гребінки, зображений лаконічно, але художньо яскраво, із великою кількістю деталей та художніх означень. Автор не позбавлений романтичності у своїй стилістичній манері письма, коли вдається до опису міста своєї юності. Водночас образ міста виступає виразним соціальним тлом, на якому митець вправно будує сюжети своїх творів. Усе це характеризує Є.Гребінку як справжнього майстра художнього слова.

Література

1. Зубков С. Д. Євген Гребінка : текст / С. Д. Зубков ; передмова // Гребінка Є. П. Твори : в 3 т. – К., 1980. – Т. 1. – С. 27.
2. Гребінка Є. П. Мачеха и панночка : текст / Є. П. Гребінка // Твори : в 3 т. – К., 1980. – Т. 1. – С. 323.
3. Лист Є.Гребінки до М.Новицького : текст / Є. П. Гребінка // Твори : в 3 т. – К., 1980. – Т. 3. – С. 609.
4. Цибанова О. Євген Гребінка / О. Цибанова. – К. : Молодь, 1972. – С. 226.
5. Гребінка Є. П. Записки студента : текст / Є. П. Гребінка // Твори : в 3 т. – К., 1980. – Т. 1. – С. 442.
6. Лист Є.Гребінки до А.Гребінки : текст / Є. П. Гребінка // Твори : в 3 т. – К., 1980. – Т. 3. – С. 607.
7. Примітки [Текст] // Гребінка Є. П. Твори : в 3 т. – К., 1980. – Т. 2. – С. 721.
8. Гребінка Є. П. Водевиль в частной жизни : текст / Є. П. Гребінка // Твори : в 3 т. – К., 1980. – Т. 2.
9. Гребінка Є. П. Нежинский полковник Золотаренко : текст / Є. П. Гребінка // Твори : в 3 т. – К., 1980. – Т. 2. – СЛІЗ.
10. Гребінка Є. П. Нежинский полковник Золотаренко : текст / Є. П. Гребінка // Там само. – С. 127.